

SODNA OBLAST IN VAŠKA SKUPNOST: FOLGARIA PROTI  
LASTEBASSEJU. PRIMER MEJNEGA SPORA MED HABSBUURŠKO  
MONARHIJO IN BENEŠKO REPUBLIKO  
(17. - 18. STOLETJE)

Marco BELLABARBA

Italijansko-nemški zgodovinski inštitut v Trentu, IT-38100 Trento, Via S. Croce 77

IZVLEČEK

*Prispevek obravnava zgodovino mejnih sporov med dvema vaškima skupnostima, ki sta pripadali habsburškemu cesarstvu in Beneški republiki. Študij tega spora, ki se je vlekel skozi ves stari režim, ne načinja le pojma ozemeljske oblasti, vgrajene v mejo, temveč vprašanje dojemanja meja s političnega, gospodarskega in družbenega vidika. Branje, v katerem se križajo pogledi vaške skupnosti in države, omogoča analizo sprememb ozemeljskih razmejitev v obdobju prehoda iz političnega prostora, ki je slonel na vlogi sodne oblasti, v prostor, ki ga določata zemljiška posest in davčna suverenost.*

Leta 1911 je odvetnik Antonio Teso zaključil študij, ki mu ga je tri leta pred tem naročil Pokrajinski svet Vicenze, da bi ugotovil, "ali bi sodno-upravni postopek za ponovno pridobitev nekaterih gora med Valle Lunga in Valle Orsara v prid vaške skupnosti Lastebasse imel pravno osnovo". (Teso, 1911, 3). Šlo je za nekaj manj kot 1600 hektarjev gozdov in pašnikov, ki so ležali onkraj avstrijske meje, na ozemlju tridentske skupnosti Folgaria. Objavljena študija je obsegala nekaj več kot sto dobro dokumentiranih, z ostrino nabitih strani, v katerih je s pomočjo rokopisov mestne knjižnice in poročil *Provveditori ai confini veneziani (Nadzornikov za beneške meje)* iz arhiva Frari dokazoval pravno utemeljenost zahtev svojih strank. Tedanja državna meja, ki je ločevala Avstroogrsko cesarstvo in Kraljevino Italijo, je bila po njegovih izračunih zgodovinsko napačno začrtana.

Petnajst let kasneje, leta 1926, je vaška skupnost Folgaria odgovorila na pravne postopke, ki jih je v tem času sprožil Lastebasse. Na svoje stroške je izdala od predhodne še zajetnejšo knjigo, dopolnjeno z obširno prilogo dokumentov, ki je po zgledu raziskav vicenškega advokata s ponovnim iskanjem po lokalnih in beneških arhivih nudila pisne dokaze za argumente vaške skupnosti. Potem ko je "Italija dosegla svoje naravne meje in je na račun žrtev svojih sinov medse sprejela ireden-

tistične province, se sedaj ena od teh, "z zaupanjem v verodostojno razsodbo obrača na Narodno skupščino".<sup>1</sup>

Med izidoma obeh knjig je potekala prva svetovna vojna. Vzdolž na kilometre skrbno utrjenih strelskih jarkov so čete nemške, avstrijske, madžarske in češke vojske skušale na začetku stoletja zlomiti odpor sovražnikov, ki so bili prav tako rekrutirani v krajih daleč od bojnih črt. Morda zato, ker je bila tedaj Folgaria "utripajoči del čudovite italijanske družine", ali pa zato, ker so se podaniki avstrijskega *Welschtirol* borili daleč od svojih domov, v nižinah Rusije in Galicije, v folgarijsko izdajo nista vstopila jezik in retorika meja, sicer zelo domača v letih okrog prve svetovne vojne; *Predgovor* pa se je k njima zatekal le z namenom, da bi v trenutku ponovno vzpostavljene domoljubne sloge poudaril neprimernost spora (Folgaria, 1926). Pa tudi v pisanju Tesa je bila ta tematika komajda nakazana, kljub temu da mu je uspelo s pomočjo tovrstnega žargona spremeniti strugo potoka v naravno mejno črto med dvema ozemljema. Nobenemu nacionalističnemu zanosu pa ni uspelo, ne med vojno in ne po njej, zakriti bistva spora. Onkraj vsega je ta namreč ostajal na lokalni ravni. Poleg tega arhivski dokumenti dokazujejo, da je šlo za stoletni spor.

Čeprav sta pravna spomina razširila območje raziskave vse do prvih stoletij srednjega veka, je obstajal datum, ki sta mu oba pripisovala prelomni pomen.

Na začetku 17. stoletja sta namreč knezoškofija Tridenta in Sveti romanski imperij dvakrat dosegla sporazum glede mejne črte, ki je takrat označevala Beneško republiko. Začetek teh pogajanj je sovpadal s poročilom o mestu in ozemlju Vicenze, ki ga je Niccolò Pizzamano po več kot enoletni funkciji kapitana tega območja 8. oktobra 1603 predstavil senatu.

Ob poročanju o mejah vicenškega ozemlja je Pizzamano, podobno kot njegov predhodnik Federico Foscari, priznal trajne nesporazume s škofijskimi in najdvojvodskimi skupnostmi "severene tolpe": v gorah med Asticom in Posino, na območju Folgarie, vzhodno od škofijske skupnosti Levica, v spodnji Valsugani, in končno, nad obronki gora Marcesine in Frizzona, med podaniki tirolskega podeželja Grigna in prebivalci Sedmih skupnosti. Foscari je menil, da so se pod hrupom desetletnega spopada - enega od mnogih, ki so vznemirjali meje Republike, skrivale diplomatske napetosti med Dunajem in Benetkami. Tudi te so bile posledica problemov starega datuma, razširjenih na vsa obmejna območja s Cesarstvom, pri čemer je tridentski spor bil le drobec celote. Tridenški škof je dopustil, da je rektor dojel njegove namere za prijateljsko urejanje vprašanj. Manj pripravljenosti za prekinitev spora pa so pokazali gospodje tirolskih *enklav* Ivane v Valsuganu in Besena na visoki folgarijski planoti, dveh obširnih fevdalnih jurisdikcij, pripadajočih innsbruški zbornici in zajedajočih se med beneške in škofijske oblasti. Zato je predlagal pritisk na beneškega ambasadorja, ki naj bi dunajsko sodišče prisilil, tako kot je to že storil za uskoške

<sup>1</sup> Stavki so iz *Predgovora*, ki ga je podpisala "Občina Folgaria (Trident)", 26. januarja 1926.

pirate na dalmatinski obali, da prevzame vodenje pogajanj in se na ta način izogne odporu lokalne skupnosti. (Relazioni, 1976, 134-136).

Drugačnega mnenja je bil nekaj let kasneje Niccolò Pizzamano. Glavni junaki in vsebina spora so bili isti kot v primeru Foscarijevega pisma, vendar pa se je njegova predstavitev<sup>2</sup> obmejnih vicenških in nadvojvodskih zadev zarisovala v mnogo natančnejšo geografsko sliko. Pizzamano je menil, da gre iskati vzroke za to izčrpavajočo vojno v navzkrižjih pretežno lokalnega značaja. Foscarijev klic mednarodni diplomaciji je v poročilu nadomestila vznejevoljena pripoved o dogodku, ki se je nekaj mesecev pred tem zgodil v Vicenzi:

"Tu ne želim govoriti o tem, kar sem, v nasprotju z že povedanim, opazil v duši Vicenčanov. Odkril sem namreč, da so v svoji notranjosti naklonjeni cesarstvu. To sem ugotovil iz različnih razmišljanj, ki so prišla na dan v moji palači, kjer se zelo pogosto zatekajo h kapitanu. Obenem pa sem to spoznal v času pogajanj za meje s tridentskim zastopnikom, saj so takrat vsi pomembni plemiči Vicenze, tako na trgih kot doma, samovoljno sklenili, da vaša Svetlost in mesto Vicenza nimata pravice do spornih gora. Ob tem so trdili, da nekatere niso nikoli bile vicenške, druge pa da so komajda kaj uživali in so zato zelo grajali dejanja grofa Francesca Caldogna, pobudnika teh težav; ta naravnost je bila tako zelo očitna in prenesena zastopniku, da se je ta zato lep čas upiral ugoditi zahtevam, sicer pa je bil celoten potek pogajanja zelo mučen... Preveč časa pa bi porabil za opis banketov, ljubeznivosti in uslug, namenjenih temu zastopniku; dovolj bo, če povem, da večjih uslug, kot jih je ob vsakem svojem prihodu bil deležen zastopnik iz Tridenta, ne bo užil noben senator, ki bi se odpravil v Vicenzo." (Relazioni, 1976, 152).

Mirna rešitev spora, ki si je je želel njegov predhodnik, pa se je vendarle zgodila. Junija 1603 sta se škof in mestna skupnost Vicenze odločila, da določita komisijo, v kateri bosta vicenški svetnik Ettore Ferramosca in Girolamo Graziadei, zastopnik knezoškofa, ki je poleg izjemno pristranskega sprejema, "ljubeznivosti, banketi in usluge", naletel tudi na tako popolno predanost, da je vzpodbudila rektorjevo pritožbo Benetkam. Odpoved pravicam do gora je bila, vsaj za javnost, paradoks v službi vicenške aristokratske politike. To je bilo razumeti iz očitne nastrojenosti proti nadzorniku za meje, vicenškemu plemiču Francescu Caldognu, ki je menil, da ga beneški ukazi preveč utesnjujejo, ter iz želje, da bi čimprej prišlo do brezbarvnega, vendar pa skorajšnjega dogovora s škofovskimi sosedi. To ne pomeni, da se beriško plemstvo ni prav nič zanimalo za tiste gore; nasprotno, prav prisotnost "trdnih jeder mestnih interesov, vezanih na bolj ali manj zakonito čezmejno trgovanje" (Pizzaghello, 1996-1997), je mestne svetnike silila v sklepanje vsakršnega dogovora s tridentskim vladarjem, pri čemer so bili pri pogovorih izključeni tako odposlanci tirolskega dvora kot beneški zastopnik.

<sup>2</sup> Izraz je vpeljan in v ležečem tisku zapisan v Scarabellovi razpravi (1981, 485).

Osnutek dogovora, ki sta ga pripravila Graziadei in Ferramosca in je bil neugoden predvsem za zahteve Trappovih, ni ničesar premaknil. Proti dogovoru sta delovala Pizzamanova togost in cesarske smernice, poslani grofu Trappu iz Besena, ki so vabile, naj se ga na vsak način bojkotira. Ker pogajanja niso pripeljala do praktičnih rešitev, je bilo za dogovarjanje potrebno poiskati druge poti.

Tokrat so nastopili poslanci beneške in habsburške vlade. Leta 1605 sta se Nicolò Contarini in Giannangelo Gaudenzio Madruzzo, kapitan Tirolske, srečala v tirolskem mestu Rovereto. Njena naloga je bila pomiriti obmejno dogajanje vzdolž gorskega grebena vicenškega okrožja. Poseg obeh diplomacij, njun neprizadeti pogled in drugačna perspektiva so neizbežno vpeljali nove kriterije vrednotenja. Madruzzo, habsburški poverjenik in obenem vnuk vladajočega knezoškofa, je hotel umike vojske iz tirolskega fevda folgarijskih gora uravnovesiti z močnejšo obrambo škofijske skupnosti Levico iz Valsugane; na drugi strani pa je Contarini uvidel obširnost trgovanja z vicenškimi živili, ki so prihajala v dolino Astica, in s tirolskim lesom. Zato je predvsem želel zavreti tiho pajdaštvo, v katerega so bili, poleg mestnega sveta, vpleteni grofje Velo in vicenški kanoniki Svetega Bartolomea (Pizzeghello, 1996-1997, 354).<sup>3</sup> S privolitvijo obeh poverjenikov so se pogajanja usmerila "na hitro rešitev tistih lokalnih zahtev, ki so bile najobčutljivejše za skupnost in zasebnike", in, vsaj na beneškem območju, v "zatiranje dejanske pomoči, ki so jo vicenški predstavniki nudili pri obrambi gora mestnega okrožja" (Pizzeghello, 1996-1997, 357-359). Dvajsetega oktobra 1605, po več kot enomesečnem delu in neprestanih inšpekcijah na spornih ozemljih, je *Rovereška razsodba*, po mnenju poverjenikov, uzakonjevala sprejemljiv kompromis: na valsuganskem območju, kjer sta se Levico in Grigno dotikala Sedmih skupnosti, se je beneška meja umaknila s struge Brente, ki so jo Vicenčani vse dotlej upoštevali kot geografsko mejo svojega okrožja; ozemeljski primanjkljaj na tem območju pa je bil izravnán s premikom mejne črte med rečnima tokovoma Posine in Astica, tako da so zgradbe kraja, imenovanega Laste-basse, končno pripadle beneški oblasti.

Contarini ni mogel skriti svojega zadovoljstva, ko je Senatu sporočil, da je spor rešen:

"... in prebivalci kraja Laste basse, ki so vsi iz Tridentu pripadajoče Folgarie ter so bili po razsodbi gospoda Ferramosca izpuščeni kot tujci, so sedaj prešli pod Republiko. Iz tega izhaja naslednje: prvič, da je med državama določena pomembna in nespremenljiva meja, ki jo predstavlja reka Astego; drugič, naselje z okrog 50 hišami je odslej posest Republike, za katero se upa, da bo še rastla in da bodo ubežniki iz Folgarie, umikajoč se nasilju Besena, pod vašo Svetlostjo našli izgubljene

<sup>3</sup> Bodoči dož Contarini je ob svojem prvem nastopu v okviru zunanje politike zahteval, da se ne upoštevajo terjatve, "ki izvirajo iz zasebnih interesov ... temveč le tiste, ki sodijo v okvir meja in prava, ozioma so od njega odvisne".

no zadovoljstvo, in tretjič, da bo moral gospod Besena, ki ima posesti na območju vicenške oblasti, zelo paziti, da vas ne bi vznejevoljil...<sup>4</sup>

Tri stoletja kasneje je Antonio Teso pozitivno komentiral podpis sporazuma: ravno črto, ki je z vrha gore Maggio tekla po pobočju Melegna, se nato spustila do sotočja dveh potokov, ki sta tvorila izvir Astica, ter je neprekinjena sledila rečnemu toku, so "najosnovnejši pojmi iz geografije obravnavali kot pravo naravno mejo med Venetom in Tridentskim. Ta črta dejansko označuje razvodje med Dolino Adiže, v katero se stekajo Leno iz Terragnola in Rossbach iz Folgaria, ter dolinami Posine in Astica z njihovimi pritoki" (Teso, 1908, 26). Tako preprosta ureditev meja - na desno od Astica beneška oblast, na levem bregu struge habsburška ozemlja - je bila zgodovinsko upravičena; na več delih je namreč sledila upravnim mejam, ki so jih v 15. stoletju, v času svoje vladavine v južnem Tridentskem postavile Benetke. Folgarija, del besenskega fevda, in Lastebasse pa sta v tistem obdobju sodila pod isto upravo.

In če so se pravniku iz dvajsetega stoletja rovereški zemljevidi zdeli tako zelo smiselni, da jih je priporočal kot sodne dokaze, pa je bila po mnenju sodobnikov njihova geografska doslednost zelo krhka. Novi zaključki niso bili vseč vicenškim poslancem, in to ne le zaradi stroge Contarinijeve vladavine, ki jih je potisnila na stranski tir; na izide dogovorov so namreč morali čakati zunaj pogajalskih prostorov. Kljub temu, da so s premikom mejnih kamnov pridobili ozemlja in naselje, ki nikoli niso bila v njihovi lasti, so takoj spoznali, da izravnava, ki sta jo dosegla Contarini in Madruzzo, s katero so se premaknili travniki vzdolž Brente ter jim je bil dodan velik predel s pašniki in gozdovi okrog Lastebasseja, ni rešila bistva spora.

Razsodba iz leta 1605 je nedvomno "urejala mednarodno mejo, ki se je s pasom, dolgim sedem in širokim deset kilometrov, kot nekakšen klin z naravnimi mejami, zajedala v tridentsko ozemlje", "izmišljeno in nerazumljivo" črto, ki je bila, gledana s strani Folgaria, leta 1926 pravo "protislovje" (Folgaria, 1926, 18). "Quoad iurisdictionem" so vsa ozemlja, odvzeta fevdu družine Trapp iz Besena, pripadla mestu Vicenzi, spremembe "quoad proprietatem" pa so bile skorajda nezaznavne. Vicenškemu naselju Lastebasse je pripadel le del goratega ozemlja pod beneško oblastjo, in sicer je to bila naselbina kmetij, raztresenih vzdolž desnega brega Astica, imeno-

<sup>4</sup> ASV, *Provveditori Sopraintendenti alla Camera dei confini*, b. 118, fasc. 1605, *Sententie delli Commissari Madruzzo et Contarini intorno le difficoltà nelle montagne vicentine et alcune differentie in Cadore et per il bosco di Somarida et altre scritture*, poročilo Nicolaja Contarinija iz Rovereta, 19. oktobra 1605, c. 30 v. zadnje Contarinijevo pismo napisano 22. oktobra 1605 tik pred odhodom iz Rovereta, v katerem so zabeleženi zadnji pogovori z nadvojvodskimi prokuratorji: med svetovalci strank je bil tudi cesarski poverjenik "ki se je pogosto pogajal z menoj kljub temu, da ne govori dobro italijansko ter me je s svojimi argumenti skušal prepričati, da ima prav. Obenem je hotel doseči, da bi se v razsodbo dodalo dopolnilo, po katerem bi smeli prebivalci Laste-ja, če bi želeli oditi iz države vaše Svetlosti, podreti svoja prebivališea in s seboj odnesti material. Ob tej zahtevi sem se nasmehnil in odgovoril, da z njegovimi podaniki ravnamo preveč lepo, da bi kar tako odšli, saj prej upajo, da bodo tudi drugi njihovi prešli na našo stran".

vana 'Lastealte', ki tako kot tedaj še danes sodi pod tridentsko škofijo; nasprotno pa je stara posest gora, imenovanih Lastebaške, v veliki meri prišla pod tridentsko upravo. Izid vsega je bil protisloven, saj so bile posesti, do katerih je imela pravico uživanja Folgaria, razpršene na območjih dveh državnih oblasti. Gozdove Lastebasseja naj bi natančno razkosali s postavitvijo mejnih kamnov, da pa bi bila ta meja še prepustnejša in še bolj zabrisana, je protokol sporazuma predvideval, da sta v gorah, obravnavanih v rzsodbi, vzajemno, tako na vicenški kot na tridentski strani, dovoljena paša in posek ter trgovina z lesom, vicenškimi podanikom pa je priznana pravica do prenosa prebivališč tudi izven ozemlja beneške oblasti, le da ta nad njimi ohranja lastniško pravico.<sup>5</sup>

Od vseh predvidenih sporov rovereške rzsodbe je bil spor med Lastebassejem in Folgario zagotovo najkočljivejši. Veliko število igralcev na obeh straneh (mesto Vicenza, njegov rektor, grofje Velo; knezoškof in nadvojvoda Avstrije, skupnost Folgaria in grofje Trapp) je neizogibno porajalo scenarij obmejnih trenj. Splet skozi čas oblikovanih ozemeljskih zahtev, hitre menjave oblasti v 15. stoletju in mnoge fevdalne investiture so zapletali določitev težko dostopnega in redko poseljenega ozemlja. Da bi rešili tovrstne težave, so se poverjeniki odločili za takšno razlago spornih območij, ki se je zaradi nesposobnosti, da bi iz starih toponimov ali ustnih pričevanj izluščila elemente za "grafično in dejansko oblikovanje razmejitvene trase",<sup>6</sup> na koncu zatekla v delitev meja na *quoad proprietatem* in *quoad iurisdictionem*.

<sup>5</sup> Besedilo v prilogi Folgariji (1926, 86): "Preterea declararunt dictam Montaneam Lastarum superiorum spectare dictae Civitati Vincentiae quoad proprietatem cum suis nemoribus, pascuis et pertinentiis; et montaneam Lastarum inferiorum similiter cum suis pascuis, nemoribus et pertinentiis spectare praedictis dominis Trappis, declarando faciendam esse divisionem in duas partes equales omnium nemorum dictarum montaneorum Lastarum inferiorum et superiorum inspecta tamen qualitate et bonitate ditorum nemorum quarum partium adiacens Lastis inferioribus si dictarum Lastarum inferiorum, et altera remaneat lastis superioribus iuxta terminos figendos... Declarando quod domini de Biseno et illi de Fulgaria in Lastis superioribus suis pascuis nemoribus et pertinentiis nullo modo se ingerant, et e contra quod civitas Vincentiae non se ingerat in inferioribus, salva tamen iurisdictione. Declarantes insuper quod salva sint iura personarum particularium in domibus et bonis ipsorum particularium existentibus in dictis Lastis inferioribus, et etiam predictorum dominorum de Biseno pro livellis, decimis et aliis eorum iuribus. Item quod habitantes in Lastis inferioribus seu etiam habentes bona particularia possint absque impedimento conducere eorum fruges, fructus et animalia, et quaecumque alia quocumque voluerint, absque alio impedimento et possint uti sale germanico, nec non frui gratiis et privilegiis atque exemptionibus quibus fruuntur subditi septem Communium Vicentini districtus, quae concessionem predictae sint et intelligantur ipsis habitantibus in dictis Lastis inferioribus seu etiam habentibus bona particularia concessae ex gratia et benignitate Serenissimi Domini Veneti".

<sup>6</sup> Ponovno povzeman prepričljive zaključke Pizzeghella (1996-1997, 156-157): "Gordijski vozeli grafičnega in dejanskega oblikovanja razmejitvene trase, toponimi najstarejših zapisov so bili premalo, da bi z njimi mogli razrešiti spore. Dekodiranje tistega, kar se zdi predvsem nekakšno dojemanje prostora, ki je v veliki meri neuskklajeno s spremenjenimi potrebami po preglednosti (te so se pojavile z vse večjim izkoriščanjem lokalnih virov) je preprečevalo nesporno interpretacijo virov... in kazalo na njihovo zastarelost ter neprimernost, da bi se jih kot dokazno gradivo moglo uporabljati v ob-

V tem pristopu sta bila strnjena realistični pogled na stanje stvari in tradicija opravljenih študij. Razmišljanje o mejah nekega prostora na osnovi njegove sodne oblasti je izražalo pomen sodne prakse kot simbola in funkcije srednjeveške oblasti.<sup>7</sup> Sodna znanost je okrog konceptov *merum imperium*, *potestas gladii* utelešala željo po vzpostavitvi reda, pa čeprav še tako posplošenega, na politično in geografsko nestanovitnih območjih, ki so postopoma nastajala iz kopičenja fragmentov ozemlja in javnih prerogativ. Obstoj mest, fevdalnih gradov, skupnosti, ki so priznavali skupnega vladarja ali pa so, nasprotno, znotraj enega ozemlja dopuščali sobivanje različnih, celo sovražnih si oblasti, je prispeval k oslavitvi razločevalnega merila za oblast - objavljanju zakonov in lastništvu neke ozemeljske oblasti v prid podobe prostora, oblikovane po zgledu sodnih praks. Šlo je za neko idejo oblasti, ki ji linearni pojem meje sploh ni bil tuj, prav kakor ji ni bila tuja včasih pretirana občutljivost za njen politični ali večinoma vojaški pomen, vendar je ostajala neizbežno oddaljena od 'kartografske' podobe teritorija.<sup>8</sup> Rešitev sporov, ki so izbruhnili vzdolž slabo označene meje njenih okrožij, jo je zanimala le iz potrebe, da bi znotraj teh vzpostavila oblike tihega pristanka za uskladitev področja manjših sodnih pristojnosti.

Dejstvo, da se je iz nič porodila dvojna delitev med lastnino in politično jurisdikcijo, se oblasti, ki je svojo vlogo prej kot v obvladovanju stvari videla v obvladovanju ljudi,<sup>9</sup> zagotovo ni zdelo nerazumno "protislovje".

Nuja po izravnavi ozemeljskih izgub in pridobitev vzdolž celotne beneško-cesarske meje je rovereške poverjenike prisilila, da so na prvo mesto postavili svoje diplomatske argumente, ne pa "trumo izjemno objestnih in strastnih advokatov in

---

dobjih, ko se je obseg toponamistike verjetno povečal tudi v zvezi s prostorskim in spoznavnim osvajanjem krajev..."

<sup>7</sup> Več o tem: Costa (1969) in Vallejo (1992).

<sup>8</sup> Celotno jezik rimskega prava je bil v teh okoliščinah negativna zapuščina. Znano je namreč, da so besedila iz *Corpus iuris civilis* obravnavala meje skorajda izključno kot zadevo, ki se tiče odnosov med ljudmi in ne javnih institucij. To je ponazorjeno v eseju Scattole (1977, ki na str. 55 citira zgovoren odlomek iz dela Girolama Montija, pravnika iz 16. stoletja, *Tractatus de finibus regundis civitatum, castrorum, ac praediorum, tam urbanorum, quam rusticorum...*, Coloniae Agrippinae 1590: "Et ideo ... propter publicam utilitatem divisiones factae fuerunt, ut recte officiorum singulorum geretur administratio. Neque enim humani generis conservatio poterat alia ratione subsistere, nisi huius magnae causae differentiae ordo servaretur. Nam si iudex quilibet de omnibus causis cognosceretur, non habita personarum, locorum, causarumque, ex hoc iurisdictionum confusio resultaret, ac dissensiones et scandala oriretur contra iura". Skozi vse 16. stoletje je bilo običajno, da se je lik gospoda vzporejalo z nekom, ki ima "districtum, id est iurisdictionem", pri čemer se je upoštevalo dejstvo, da so bile njegove moči pogosto razpršene, ali pa se je priznavalo, da bi bilo izvrševanje *iurisdictio*, navkljub njeni nedeljivosti, lahko razporejeno sorazmerno z ozemljem ali trgov. Če uporabimo besede nemškega pravnika J. Köppena: "Sciendum est, iurisdictionem castrorum et rerum dominiis non adhaerere inseparabiliter. Saepius enim contingit, quod unus in territorio vel loco habet iurisdictionem, et alius castrum vel rerum dominium..."; (cit. in Willoweit, 1975, 143). O isti temi še: Mohnhaupt (1995, 556).

<sup>9</sup> O takšnem pojmovanju oblasti v Antičnem režimu razmišlja tudi Sahlins (1989, 6).

prokuratorjev vpletenih strank", ki so razvneli spor med skupnostima. Na eni in na drugi strani so se zavedali, da množica papirantih dokazov, nastalih med pogajanjem (zaslišanja, navedbe, *consilia*, najemniške pogodbe, desetinske investiture), onemogoča grafično konsolidacijo navedenih virov. Contarini je v Benetkah o tem zapisal: "Ko sem že mislil, da se bliža konec, so predstavili množico gradiv, za katera bi bilo nujno zaslišati ogromno prič, in glede na to, da so jih naši, iz nuje po obrambi, želeli zaslišati prav toliko, je bilo jasno, da bodo za pogajanja potrebni še mnogi meseci.<sup>10</sup> Zato smo sklenili, da bomo vijugavost teh gorskih meja uredili v skladu s premočnejšimi osnutki teorije o *iusdictio*, tako da bomo Benečanom odstopili del ozemlja, ki z dobršnim delom svojega roba sega v habsburško oblast, in bomo vzdolž tega postavili novo mejo med Cesarstvom in Republiko; kot smo videli, pa je zemljiška ureditev med skupnostmi v veliki meri ostajala nespremenjena."

Vicenški plemiči so se brez prevelikih ovinkarjenj, pa tudi brez vsakršnega uspeha, odzvali na pogodbo. Ta je postavljala na stranski tir tako njihove pogajalske sposobnosti kakor tudi tista ideološka merila, ki so opravičevala njihovo vlogo izključnega sogovornika z Benetkami.<sup>11</sup> Nesoglasja, ki so se zarezala v tkivo navez lokalne aristokracije, so prerezala nit dotlej tekočega dialoga med urbanim centrom in podeželskimi skupnostmi okrožja in, vsem pritožbam v Benetke navkljub, zamajala in odkrivala vzpostavljeno vzajemnost mestnih trgovcev s tirolskimi sosedi.<sup>12</sup> V nejasnosti slabo določene meje, ki se je izoblikovala kot prostor za prepire, kjer niso veljala nobena pravila in so ga naseljevale prave marginalne skupnosti,<sup>13</sup> je mestna politika prišla do načina za spravo med sovražnostmi, izhajajočimi iz navad, in ekonomskimi interesi. Severno od te črte, v gradu grofa Trappa, je moralo biti duševno razpoloženje glede navideznih protislovij zelo podobno, le da je bilo morda silovitejše in je v večji meri odražalo duševno stanje. Vendar pa zato ni bilo nič drugačno.

V nečem pa se plemstvo Beriškega gričevja ni zmotilo: v prepričanju, da bo pogodba, s katero se je Nicolò Contarini hvalil v Benetkah, kratkotrajna. Razpad se je pričel takoj ob njenem podpisu, ko so prebivalci Lastebasseja leta 1620 prosili mestno oblast, da imenuje poverjenika za varovanje njihovih pravic. Kot prvi je bil

<sup>10</sup> To in prejšnje Contarinijevo mnenje o "skrbi" advokatov sta zapisani v njegovem pismu iz Rovereta, datiranem 2. oktober 1605, v ASV, *Provveditori Sopraintendenti alla Camera dei confini*, b. 118, fasc. 1605, *Sententie delli Commissari Madruzzo et Contarini intorno le difficoltà nelle montagne vicentine et alcune differentie in Cadore et per il bosco di Somarida et altre scritture*, c. 14r.

<sup>11</sup> Za kontekst odnosov med Benetkami in vicenško aristokracijo v poznem 16. stoletju glej: Povolò (1997, 103).

<sup>12</sup> Paolo Sarpi je v nekem pravnem nasvetu iz leta 1622 dobro razbral paradoks med opozarjanjem na nadvojvodske grožnje in stvarnostjo, prežeto s tranzitom blaga, še posebej lesa, v katerega so bili usmerjeni interesi "polovice Vicenze"; cfr. Pizzeghello (1996-1997, 454).

<sup>13</sup> Tu se opiram na definicijo "meje kot konfliktnega prostora", ki jo je v svoji knjigi predlagal Zanini (1997, 106-108). Primer meje, ki je namenoma zamišljena in vzdrževana kot kraj konfliktnega nerada, so predeli irsko - škotske meje v poznem srednjem veku. Preučeval jih je Ellis (1998).



predlagan Contarini, ki pa se je imenovanju moral odpovedati zaradi funkcije nadzornika na drugem bregu Mincia, in to kljub temu, "da je na vsak način skušal dokazati tako pomen zadeve kot potrebe ljudstva, navkljub vse večji nevarnosti (na katero je postal še posebej pozoren), da bi namreč tridentski duhovniki z izvajanjem svojih opravil vznemirili zavest podanikov in duha njihove privrženosti odtujili Republiki" (Cozzi, 1995, 138). Leta 1624 je Antonio Longo zabeležil še enega od mnogih napadov Folgarijcev, "villa grossa d'arciducali", na prebivalce Lastebasseja. Leta 1627 je Giovanni Priuli obsojal "izjemno neljube dogodke med prebivalci Laste Basseja, podaniki Vaše Svetlosti, in tistimi iz Folgarie. Povod zanje so bili gozdovi, v katerih se ni izvajal predpisani red ter ni bilo nadzora, ki bi ga morali opravljati za to določeni poverjeniki" (Relazioni, 1976, 303).

Rektorji niso skrivali naraščajočega števila sporov, ki je doseglo običajno raven. Ob prehodu v 17. stoletje pa se je trezni skepticizem njihovih poročil vse bolj spreminjal v skorajda popolno nezanimanje za ta predel okrožja, ali pa kvečjemu v neko uradno sočutje za njegovo prebivalstvo.<sup>14</sup> Vse pomanjkljivejše vesti so pričale - če že ne o neučinkovitosti sprejetih meril - o premiku žarišča sporov v središče dominija; in tu so v resnici nadaljevali razmišljanje o načinih razrešitve sporov, ki so sledili rabsodbi iz leta 1605.

Svetniki *in iure* Beneške republike so bili v različnih priložnostih naprošeni, da bi na pravnem področju poravnali spore med Vicenčani in nadvojvodami. Tako kot Paolo Sarpi so nekateri med njimi predlagali omilitev povračilnih ukrepov, ki jih je dopuščal lokalni forum, s čimer bi razkrinkali kompromise velikega dela trgovskega sloja Vicenčanov z nadvojvodskimi signoriami, od katerih so se redno kupovali tovari lesa. Drugi so - tako kot fevdnik Gaspare Lonigo, ki je bil prepričan, da so odnosi s prebivalci Folgarie cena za plačilo revščine gorskih krajev - to sožitje raje spregledali, z namenom, da bi za dele ozemlja, stisnjenega med dvojno mejno črto, mogli utemeljiti pravico izvirnega lastništva.

Včasih previdnejše, drugič bojevitejše pravne razlage se niso razlikovale od zasnov rovereške rabsodbe. Beneška oblast je bila na teh ozemljih še vedno pravne narave, "ratione iurisdictionis et protectionis", predstavljala pa so jo vsakodnevna dejanja in postopki, s katerimi naj bi bilo moč otipati zaščito, ki jo je beneška pravica nudila svojim podanikom. Labilnost beneških pravic "ratione proprietatis" je narekovala premočrtno naravnost, brez možnih odmikov. Dejanska obramba lastninske

<sup>14</sup> Kot primer navajam poročilo, ki ga je Girolamo Querini odposlal leta 1726. "Prebivalstvo Laste Basse-ja živi v alpskem, nerodovitnem, izjemno siromašnem kraju in kar je najpomembnejše, je le nekaj korakov oddaljeno od Fulgarie, Avstrijske države. Zaradi pašnikov in gozdov se med enimi in drugimi pogosto vnamejo mučni izbruhi, ki jim sledijo še vzajemni povračilni ukrepi na hišah in živalih. Da pa bi jih od tega odvrgli, je potrebna bistroumnost. Ta sicer lahko pripelje tudi do pozitivnih učinkov, vendar pa edini in edinstveni izhaja iz širokogrudne javne prizanesljivosti, da se enkrat na leto, s pomočjo v pšenici, spomni revščine, ki je v teh krajih, polnih zavisti, zares tesnobna" (Relazioni, 1976, 450).

pravice je na terenu, preko sodnih aktov - določanja kazni, uveljavljanja začasnega odvzema lastnine, odrejanja pripora za nelegalno pašo, ustvarjala videz realnega prava. Zato naj bi brat Celso, servit in svetnikin *iure*, že leta 1692 pozival k podpori za posest Viceneanov in "veljavnosti rabsodbe, s čimer se bodo Avstrijcem preprečile vsakršne novotarije, tako kot so to že storili v preteklosti", nato pa je nekaj let kasneje predlagal, da se prebivalci sosednjih skupnosti pod kapitanovim vodstvom vključijo v oboroženo obrambo meje (Pizzeghello, 1996-1997, 454).

Usmeritev beneškega sodstva pa ni bilo preprosto udejaniti. Pomanjkanje ljudi, ki bi jih lahko napotili v gore, se je v poročilih rektorjev pojavljalo kot kronični motiv pritoževanja in je dejansko kazalo na negativni predsodek do jurisdikcijske posesti. Za nadomeščanje kapitanovih milic so bili, tako kot povsod v Beneški republiki, vpoklicani stalni prebivalci skupnosti. Zaradi svoje navezanosti na kraj bivanja pa so ti kmetje, naseljeni vzdolž obmejnih pasov, izoblikovali svoje pojmovanje lastnine, ki se tudi v načinu njene uporabe ni vedno ujemalo s pogledi pravnikov v prestolnici. Njihova dejanja so bila impulzivnejša, hitreje so vodila v nasilne povračilne ukrepe in v nelegalno krajo živine ter požige; bila so manj formalna, manj spoštljiva do pravnega reda in njegovih ozemeljskih nazorov ter so lastniško pogodbo pogosto spreminjala v izziv in grožnjo neke pravice (Grendi, 1986, 837). Postavitev in nadzor mejnih kamnov, obiski inženirjev in kartografov ter sodni akti so že po sili razmer vpletali tako oficirje, ki jih imenoval vladar, kot stalne prebivalce skupnosti (Grendi, 1986, 835), le da je takšno kopičenje znanj in lastniških tehnik ustvarjalo med seboj neusklajene prostorske kategorije ter načine njihove uporabe.

Kroniko odnosov med Folgario in Lastebassejem so, poleg množice obmejnih incidentov in nasilnih vpadov vse do mestnih trgov obeh skupnosti napolnila še svarila pred vsakršnimi dvomljivimi stiki z nasprotniki. V tistih letih je bilo na obeh straneh približno enako število uradnih prepovedi: avstrijska vlada je prebivalcem Folgaria leta 1689 izdala prepoved, po kateri se niso smeli zglasiti na sodiščih Republike, in obenem ukazala, da se odvzamejo vsa pooblastila, poverjena beneškemu advokatom; deset let kasneje pa je Senat z grožnjo visokih kazni Lastebasseju prepovedal kupovanje lesa ali kakršnokoli sklepanje poslovnih pogodb z ljudmi iz Folgaria in tako zanikal določila rovereške pogodbe (Folgaria, 1926, 21-22).

Problem je bil starega datuma. Nasprotujoča si pojmovanja teritorialnosti so povzročala enaka trenja med Benetkami in Vicenzo, med cesarjem, knezoškofom in gosposko iz Besena. Šibkost institucionalnih meja je mestom in lokalnim oblastem omogočala, da so si, v skladu s svojimi potrebami, svobodno odmerjali meje. Ravnovesje med strpnostjo, podporami in lokalnimi spori pa se je začelo rušiti, ko so se z rabsodbo iz leta 1605 zarisale nove meje in se je nadzor nad njimi dejansko prepustil lokalnim skupnostim. Za Folgario je to bil rezultat desetletnega pravnega boja, v katerem so ji zaradi pogledov na fevdalne pravice do dobrin skupnosti nasprotovali grofje Trapp. S popravljeno rabsodbo, ki jo je leta 1612 izdal nadvojvoda Maksi-

milijan Tirolski, so bile omenjene posesti skupaj z gorami, ki so mejile na vicenško območje, odvzete gosposki oblasti (Bottea, 1860, 54-55).<sup>15</sup> Istega leta je bila peščica kmetij, razpršenih pod prelazom Sommo in nekdaž pod avstrijsko oblastjo, prenesena v območje črte, ki je sodila pod "gius sovranò veneto" in je, ustanovljena kot skupnost, prisegla poslušnost Serenissimi (Folgaria, 1926, 19).<sup>16</sup> Ko sta se obe skupnosti začeli tudi institucionalno oblikovati, je obmejna tematika postajala vse kočljivejša, vse bolj nasičena z nestrpnostjo in obtožbami. Na območju skupnih interesov, kjer so se povračilni ukrepi izmenjevali s popravki na terenu, so javne magistrature imele vse manjše možnosti za poseganje. Razdraženost beneških svetnikov *in iure* do obmejne politike, zgrajene na lokalni osnovi, je v nekem mnenju leta 1694 izrazil Giovanni Bertoli. In sicer takoj zatem, ko je izvedel, da so se prebivalci Lastarolla skušali pogoditi s svojimi sosedi s pomočjo arbitrov. Bertoli je odklanjal poravnavo: "Najprej zato, ker se o obmejni problematiki dveh vladarstev ne odloča preko arbitrov, izvoljenih v obmejnih skupnostih, temveč se zaključí s poverjeniki, ki so jih postavili vladarji sami. Ti pa nato s pomočjo uradnih zapisov in dokumentov takoj določijo, kar je razumno in pravično." Drugič pa tudi zato, ker je v zvezi z mejami v Benetkah že pritiskal cesarski poslanec, čeprav, zaradi posredovanja beneških svetov ni ničesar dosegel: "Ob zaključku smo torej mnenja (to je vedno podrejeno popravkom VV.EE), da omenjenim kapitulacijam ni mogoče dati soglasja, temveč naj se dotičnim podanikom raje prepove, da bi se vmešavali na področje, ki ni v njihovi pristojnosti".<sup>17</sup>

In če je predlog, naj se skupnosti ne vmešavata v arbitrarne pogodbe, naletel na ugoden odziv obeh vlad (Grendi, 1989, 141), je institucionalna realnost pripravljala drugačen scenarij. Markiranje prostora, označitev ozemlja - tako kot so to ukazali v Roveretu - še nista pomenila, da je za druge dostop nanj prepovedan. Preprosti sodni nakupi zemljišč Contarinijevi želji navkljub niso vnašali popravkov v lastniški spor. To je škodilo predvsem vicenškim gozdarjem in pastrijem, ki so se oklenili težav-

<sup>15</sup> Spomin na razsodbo je bil zelo živ v pravnem nasvetu Antonia Lorenza Sabinija, iz začetka 18. stoletja; leta 1605 - je zapisal - so se določile meje obeh knezov tako da je bila "zasebna posest nekaterih gora, imenovanih Laste alte, prisojena mestu Vicenzi, posest Laste basse pa je bila dodeljena gosposki Besena, ali Trappom. V to se je vmešala cesarska skupnost Folgaria z razsodbo sestavljeno leta 1612 na sodišču v Innsbrucku, ki nima nobenih pristojnosti glede dobrin v Beneškem dominiju, in sicer samo zato, da bi s pomočjo pritiska ponosnih in številnih ljudi, ne izpolnila pričakovanj glede pravičnosti o stvareh, ki so jih razsodili omenjeni poverjeniki". ASV, Proveditori Sopraintendenti alla Camera dei confini, b. 118, fasc. neoštevilčen, 22 agosto 1720.

<sup>16</sup> Tudi tokrat je Sabini s tem datutom določil pričetek izbruha sporov med skupnostima: "Drugačen je bil izvor spora za gore, imenovane Laste Basse, med Lastarolci in Folgarijci. Z Roboretano je bila vsem narodom, ki so si po lastni želji in iz interesa že zgradili hiše v beneški državi, dana možnost, da tu tudi ostanejo. Vendar pa so se s te strani Soma in Lavarona zadržale tudi mnoge družine Lastarolov, ki jih tudi imenujejo Folgarijci, in so v avstrijskem dominiju, kot elani iste skupnosti, želeli uživati dobrine skupaj s prebivalci onkraj Soma.

<sup>17</sup> ASV, *Consultori in iure*, Giovanni Maria Bertoli, fz. 145, 22. julij 1694, cc. 258r in 259r.

nejših gorskih pobočij in so se morali boriti proti svoji revščini. Bertoli je kakšno leto potem, ko ga je interpelirala mestna oblast, priznaval, da so ljudje Lastebasseja še kar naprej počeli stvari, ki jih je rovereška razsodba prepovedovala: "rezali so les za trgovanje, prezimovali živino in sejali". Za povračilni ukrep pa so "ob srečanju s Folgarijci rušili in uničevali". Njihovo početje je namreč "opravičeno po zaslugi zgoraj omenjene razsodbe, odrejene z dekretom vaše Svetlosti, krivično pa je glede na pravni red, saj ne morejo sami, z nasiljem in orožjem, izrekati sodb v primerih, ko gre za motenje javnih meja!"<sup>18</sup> Potem ko je preučil osnovna dejstva primera, si je beneški pravnik prizadeval predvsem negativno komentirati prakso skupnosti: obožene represalije je označil za nevarne, pritožbe na Dunaj pa za nekoristne. Zato je Bertoli predlagal, naj se rektorjem poveri preiskava za rigorozen sodni postopek "proti vsem, ki motijo in nelegalno prestopajo javne meje". Poleg skorajšnje inšpekcije nadzornika za meje bi ta njegov predlog lahko imeli za komaj kaj več kot tolažbo, če z branjem med vrsticami ne bi razumeli, da je moralo sodno dejanje na hitro preprečiti, da bi prebivalci Lastarolla oddali pritožbo avstrijski komisiji, ki se je prav takrat zadrževala na območju Rovereta.<sup>19</sup> Bolj kot nasilje in bolj kot skorajda samoumevno dejstvo, da prebivanje v nekem kraju zahteva, "da se na njegovem obrobju izkuša in udejanja tudi nasilje" (Zanini, 1997, 44), je bilo nujno že takoj na začetku ustaviti nezakonite prehode meje in zapleteno mrežo izmenjav ter osebnih stikov v obmejnih naseljih. Morala se je namreč preprečiti možnost, da bi vaše skupnosti preobrazile vizijo prostora, ki so jo ustvarili politični interesi, pa čeprav je bila še tako nerealna in osnovana na nevzdržnih kriterijih.

Seveda se je tudi dogajalo, da so se cilji ponekod delno uskladili.

V odgovorih na prošnje prebivalcev Lastarolla, ki so kot podaniki Serenissime želeli samostojno župnijsko cerkev, je bilo komajda zaslediti kakšno povabilo k previdnosti. Leta 1605 so poverjeniki previdno dovolili, da se je začrtala trasa župnijske meje. Poleg tega, da se ta ni ujemala s politično mejo, je vicenško skupnost razdelila na dve okrožji, tako da je po eni strani še pripadala folgarijski župniji, po drugi strani pa je dolinski del pripadel cerkvi Svete Marije iz Brancafore, ki je sicer sodila pod avstrijsko jurisdikcijo Lavarona, vendar pa je bila duhovno vključena v padovansko škofijo. Sodno-oblastniška politika Contarinijevih prijateljev je takoj privolila v to, da bi se Lastebasse, potem ko je pretrgal svojo politično navezanost na Folgario, odcepil tudi od nadvojvodske župnije svetega Lovrenca: tako bi z lokalnim župnikom poenostavili podeljevanje "sagramentov" - so zapisali v Benetkah - s tem

<sup>18</sup> ASV, *Consultori in iure*, Giovanni Maria Bertoli, fz. 156, 28 september 1707, c. 343v.

<sup>19</sup> Ibidem c. 344v: "Pozdravljamo modro opozorilo Njegove ekscelence gospoda načelnika, s katerim se prebivalcem Lastarolla preprečuje, da bi spor s Folgarijci reševali s pomočjo poverjenika Ceschija, kakor jim je to sam predlagal, in da se jim to obenem izrecno prepove, saj se takšni spori ne smejo reševati nikjer drugje, kot na ozemlju Serenissime in v njenem Najodličnejšem Svetu, kjer je že, kot smo videli, bila sprejeta delegacija."

pa tudi preprečili, da bi bil z navezanostjo na škofa iz druge države prizadet "javni ugled".<sup>20</sup> Strah pred mogočim "vznemirjenjem" vesti, ki bi ga povzročilo prisostvovanje verskim obredom na nebeneškem ozemlju, je bil vzrok za manj previden odgovor kot je bila navada v preteklosti. Pri prevzemanju argumentov vaške skupnosti nobeno pravno mnenje ni oklevalo. Prebivalci Lastebasseja so dejansko smeli pričeti (čeprav že v poznem 17. stoletju) z gradnjo cerkvice, posvečene San Fermu, in sicer na vzhodu zaselka Tezzeli, v pasu zemljišč folgarijske skupnosti, ki je sodil pod "gius sovrano veneto".

Nujno opravičilo torej, ki je razblinilo dotedanje nezaupanje. Duhovnik in župnija duš beneškega porekla sta služila kot dopolnilo pravni podrejenosti, za katero so si prizadevali svetniki. Prošnje prebivalcev Lastarolla pa so bile v večini primerov odsev potrebe po trdnejši vzpostavitvi virov lastne identitete. V vaškem prostoru razpršenih naselbin, katerega upravne in davčne meje so bile srž težavnega političnega spora, je bila možnost druženja v svetem prostoru, namenjenemu krstu otrok ali pokopu sorodnikov, prispodoba za povezanost skupnosti. V Lastebasseju sestavljeni akti so se oklepali fizičnosti cerkve, krstnega kamna in pokopališča, ne pa prisotnosti duhovnika in lažjega sprejemanja zakramentov, kot so mislili v Benetkah. Kmečki spomin je ostajal spomin krajev, krajin in pogledov, uperjenih v tipične oblike domačih zgradb (Fentress - Wickham, 1992, 93). Ureditev prostora je bila zato prežeta z osnovnimi sestavinami ljudskega čaščenja, kot recimo kulta mrtvih, in je bila v dneh votivnih praznikov prepletena z obredi in procesijami, ki so se pričeli v cerkvi in nadaljevali po celotnem ozemlju skupnosti ter tako označevali njene zunanje meje.<sup>21</sup> Nestanovitnost meja je spor o cerkvi v Lastebasseju obdala s silovito evokativno močjo.<sup>22</sup> Ne fizično in ne družbeno okolje nista mogla nuditi izraznega sredstva, skladnejšega z njeno potrebo po povezovalni vlogi religioznega jezika, s pomočjo katerega je skupnost ponovno ustvarjala svoj obredni prostor. Vendar pa se je tako na nespravljiv način uprla starodavni izkušnji kolektivnega nadzora ozemlja, izhajajočega iz folgarijske župnije in skupnosti. (Bottea, 1860, 37-44).

Če je spor ob vprašanih kmetijskih virov poznal obdobja premora in soglasne ravnodušnosti, pa se njegove napetosti niso nikoli omilile, kadar je šlo za vprašanje župnij. Cerkev sv. Ferma bi morala biti dograjena v zadnjih letih stoletja in od tega

<sup>20</sup> ASV, *Consultori in iure*, Gaspare Lonigo, fz. 58, 22. maj 1626, c. 30v: "Ne zdi se nam prav, da bi se karkoli pošiljalo škofu iz druge države, saj bi s tem težko kaj dosegli, prav tako pa bi lahko bil načet "javni ugled". In čeprav verjamemo, da škofu iz Tridenta ni to nič kaj všeč, pa je v zvezi z izpolnjevanjem ljudskih želja po ustanavljanju cerkva jasen ukaz Tridentinskega koncilija, ki pravi, da jim je treba ugoditi, pri čemer gre bolj za zatečeno stanje kot pa za iskanje novega soglasja za njihovo postavitev."

<sup>21</sup> "Bolj kot obredna dejanja, podvržena nadzoru cerkvene oblasti, so bila ena in druga izraz ugleda skupnosti in jim je cerkev prav zaradi tega nasprotovala.; cit. iz Donati (1975, 94). Več o ceremonialnih poteh vzdolž meja skupnosti glej v: Stauber - Schmale (1977, 14).

<sup>22</sup> Veliko uporabnih pojasnil: Jones (1981, 74-108).

trenutka dalje je bilo v oblastnikih tridentskega kraja moč zaznati jasen občutek ogroženosti. V ugovorih, poslanih avstrijskim oblastem, so nasprotovali predvsem begu ljudi Lastebasseja iz svoje župnije. V pismu tridentskemu škofu so zahtevali, da se odvzame "blagoslov cerkvi Lastarolla" in da se poruši "Hidra, ki nas z množico svoji strupenih glav tako smrtno razjeda".<sup>23</sup>

Sicer pa so o folgarijskih protestih obveščali tudi dvor. Poleti je to počel nadzornik za meje, baron Gerolamo Antonio Ceschi di Santa Croce. Predlagal je, naj škof, ob odpovedi posvetitve cerkve, prisili prebivalce Lastebasseja obiskovati cerkev sv. Sebastiana, podružnico Folgariae.<sup>24</sup> Prelat se je nekaj mesecev upiral avstrijskemu pritisku, nato pa je decembra klonil "prohibendo absolute ut nullatenus aliquis sacerdos in eadem asserta ecclesia S. Firmi celebrare audeat aut presumat sub pena suspensionis".<sup>25</sup> Poskus barona Ceschija in viteza Battista Nanija za revizijo meja iz leta 1710 je Lastebasseju dovoljeval uporabo cerkve, pripadajoče škofiji Folgaria, "s potrebnim dovoljenjem župnijskega ordinarija".<sup>26</sup> Vendar pa je zaradi tridentskih protestov in nepodpisanega osnutka sporazuma celotno vprašanje ostalo nerešeno.

Antonio Lorenzo Sabini, svetnik *in iure* viteza Nanija, je med pogajanja tridentsko skupnost obsodil krivde za nerešeno pogodbo: "Mnenje pristojnih ministrov sta zastrepila dva Folgarijca - poslana iz svoje skupnosti prav s tem namenom, in sicer z argumenti, ki so naredili vtis, kakršnega sta si lahko le želela, saj na tej strani ob pomanjkanju preiskav, vezanih za obširne sodne postopke, številna dejstva in pravne doktrine, ni bilo nikakršnih nasprotovanj".<sup>27</sup>

Sabini se ob tej priliki ni poskušal izogniti predvidenim kritikam za svoj neuspeh. Kljub temu, da je opazko motivirala razdraženost zaradi jalovega dela, pa je ta vendarle dobro izražala simbiozo med obrobniimi skupnostmi in centralno upravo, ki je brez prekinitve, vse od začetka 17. stoletja, spremljala obmejni spor. Dejstvo, da med diplomatskim dopisovanjem ni bilo več zaslediti grofov Trapp, je odsevalo naraščajočo nemoč gospode, da bi ponudila dokončni kriterij za organizacijo političnega prostora. Sicer pa je bila močna prežetost vaških skupnosti in vladajočih magistratur identična tudi na drugi strani, kar je bilo moč zaznati že v nezadovoljstvu Vicenčanov z razsodbo iz leta 1605. Razvoj odnosov med središčem in obrobjem je

<sup>23</sup> ACAVTn, *Atti civili*, XVII/359, c. 2r/v e cc. 8r/9r, obe datirani 19. oktober 1708.

<sup>24</sup> *Ibidem*, c. 4r, 14. julij 1708; "ubi etiam adest villa eodem nuncupata nomine et in territorio quidem austriaco iacens, sed Lastarollis vicinissima".

<sup>25</sup> *Ibidem*, c. 1v, 19. december 1708.

<sup>26</sup> ASTn, *Atti dei confini*, Serija I, b. 8, fasc. 48 pos. 5, št. 15. Kopija Roverške pogodbe, 25. oktober 1710 25 § 5: "Prebivalcem Lastarolla bo potrebno nuditi vsakršno pomoč, da se jim s predhodnim dovoljenjem ordinarija in odvisnostjo od Matice omogoči mirno uživanje cerkve v Lastebasseju, zgrajene za dajanje sv. zakramentov.

<sup>27</sup> ASV, Proveditori Soprintendenti alla Camera dei confini, b. 118, neoštevilčeni fasc., 22. avgust 1720.

pod navideznim ohranjanjem institucionalnih posebnosti vplival tudi na materialni ustroj Republike. Še posebej na upravnem področju, kjer so mestne oligarhije izgubile funkcijo posrednika, se je med vaškimi okraji, beneškimi rektorji in organizmi glavnega mesta vzpostavil trdnejši odnos, v katerem so se oblike normativnega nadzora nad premoženjem skupnosti uravnovešale s priznavanjem njihove funkcije sogovornika s centralno oblastjo.<sup>28</sup>

V naslednjem stoletju se je tem enoglasnim usmeritvam pridružila še reformatorska vnema vlad Marije Terezije in Jožefa. Čeprav se ustanavljanje "okrožij" (*Kreise*) v drugi polovici stoletja ni dotikalo načrta fevdalnih jurisdikcij, pa so ga, iz nuje po nadzoru in z namenom, da bi se okreplil boj proti tihotapstvu, oblikovale mere razločevanja med internimi in obmejnimi davki, prva katastrska priznanja zemljiške posesti podanikov pa so bila prolog v odvzem javnopravne značilnosti plemiške vladavine na zemlji, ki jo je določala fevdalna jurisdikcija.<sup>29</sup>

Neobstoj posebnih pravic gospode je v goratih videnških predelih zarisoval manj razpršeno zasnovo oblasti, vendar pa so se tudi tu že pričeli uveljavljati enaki ukrepi proti tihotapstvu, klatenju in oškodovanju skupinskega premoženja.<sup>30</sup> Ti zakonski ukrepi so vpletali funkcije davčne uprave in nadzora nad ozemljem, ki sta bila sedaj poverjena skupnostim.

V drugi polovici osemnajstega stoletja se je spremenilo razmerje med skupnostjo, deželnim vladarjem in vladajočimi sloji. Te spremembe sta spremljala podoba meje in obmejno življenje prostorov, ki so s postopnim oddaljevanjem od centra postajali

<sup>28</sup> Za Italijo glej v nedavne sinteze Verge (1995, 89-121) in Mannorija (1997, 7-42), ki povzemajo mnoge raziskave zadnjih let. Ista tema ima starejšo tradicijo v drugih zgodovinopisnih delih; Root (1987, 32 sq.); Gabel - Schluze (1990, 132); Schulze (1990, 127-163); Trossbach (1983, 233-260); Sabeau (1988, 202-203).

<sup>29</sup> Omejevalne mere fevdalne pravičnosti je poudaril tridentski jurist Francesco Vigilio Berbacovi: "Prevzvišeni Jožef II., razsvetljeni in pravični vladar, je v svojem znamenitem ukazu, poslanem vsem sodiščem, s svojo vzvišeno roko priznal in uzakonil pravice Ljudstev in dolžnosti Kraljev. Z ukazom, v katerem je določena pravica do priznavanja in spoštovanja vseh ljudi, so se skorajda popolnoma prenehale vse zlorabe in pomanjkljivosti fevdalne sodne oblasti tako na področju administrativnega, civilnega kot kriminalnega prava. Če je bila fevdalni gospodi že prej odvzeta pravica do vsakršne obsodbe na smrt ali na telesno kaznovanje podanikov, razen če je tako razsodilo Višje sodišče posamezne province, ji je bila po drugi strani odvzeta tudi za javno varnost usodna posebna pravica do pomilostitve krivcev ali oprostitev kaznivih dejanj, kakor tudi spremembe telesne kazni v denarno. Z nedavno objavo novega Zakonika so se za civilne spore ukinita tudi od nekdanj nepotrebna in škodljiva sodišča ter sodbe druge stopnje. S tem je vzvišeni zakonodajalec povsod odpravil uničevalne krivice, ki so bile ena od poglavitnih stisk ljudstva. Pomembno in plemenito funkcijo razsojanja pa lahko danes opravljajo le pravi sodniki. Vsa vladajoča gospoda pa v teh novostih ne bi smela videti le kratenja svojih pravic, ki je le navidezno, temveč olajšanje in realne prednosti za ljudstvo"; Berbacovi (1788, ii, 465-466). Za tridentski in tirolski kontekst glej v: Nequirito (1988, 65-142); Reinhalter (1974, 41); Donati (1966, 278-289).

<sup>30</sup> Natančna študija nekega drugega območja Beneške republike: Bianco (1990, 99).

njegova periferija.<sup>31</sup> Namesto da bi bila meja preprosta razmejitvena črta, je tako postajala kraj političnih in družbenih odnosov, z značilnimi cilji in tradicijo, zmes različnih ozemeljskih identitet, njena zgodovina se je ponovno odvijala kot zgodovina notranjih institucionalnih konfiguracij, kot odsev ali izziv novo vzpostavljenih moči oblasti med središčem in periferijo dveh strani.

Glede na to, da sta Imperij in Beneška Republika po Aachenskem miru želela utišati medkrajevne spore,<sup>32</sup> se je omejitev obmejnega območja na področje dobrin skupnosti že kazala kot izvršeno dejstvo. Avstro-beneška komisija (Donati, 1975, 192-193)<sup>33</sup> je to upoštevala vse od prvih, začasnih poglavij, pripravljenih 5. decembra 1750:

"Povsod, kjer je mogoče brez škode na račun vrhovnega prava, se zasebnih pravic skupnosti et vicissim do lastnine, ki jo te imajo na tujem ozemlju, ne bo smelo enačiti z obstoječimi mejami skupnosti, da ne bi prihajalo do ločevanja med mejami teritorija in skupnosti, saj Prezvzišena Komisija stalno poudarja, da naj se v primeru takšne nepravilnosti, izhajajoče iz spoštovanja starih pravil ali uzakonjene s predhodnimi pogodbami in dogovori, na vsak način poskuša najti rešitev zanjo."

Podobno izraslovlje se je pojavilo v protokolu sporazuma, ki sta ga 17. julija 1751 v Roveretu sestavila tajnika komisije Giovanni de Martini in Joseph von Sperges.<sup>34</sup> Pred stoletjem in pol določena mednarodna razmejitvena črta je vsemu navkljub ostala nedotaknjena, manjkajoče stare kamnite mejnike so nadomestili z novimi, popravki pa so morali biti opravljeni na črti "iuris privati", mejni črti med lastnino vaških skupnosti, in to zato, da skupnosti ne bi več obojestransko uporabljale svojih in sosednjih gozdov ter pašnikov. Navodila, ki sta jih dobila Sperges in Martini, so zahtevala radikalno rešitev te točke. *Fictio* beneške oblasti, obsegajoče na stotine hektarjev folgarijske skupnosti, se je mogla nadaljevati le pod pogojem, da lastništvo teh dobrin preide ponovno pod tridentsko skupnost ter da se obenem, enkrat za vselej, določi površina, pripadajoča Lastebasseju.

<sup>31</sup> Kajti potrditi "realnost širitve ni le dejanje, ki se tiče samo njene periferije, njenih robov, njenega obsega. Meja obstaja le v funkciji nekega središča, to pa je pogosto zelo natančno določeno in ima večji pomen od znakov, s katerimi so določeni njegovi robovi, ki se zdijo tako zelo zabrisani." cit. iz: Zanini (1977, 43).

<sup>32</sup> Ureditev tridentskih meja je bila umeščena v širši načrt, v katerega sta bili zajeti habsburška in italijanska posest: Scotti (1982, 3-22).

<sup>33</sup> Med avstrijsko in beneško komisijo je bil 20. maja 1752 podpisan splošni sporazum o beneško-tirolskih mejah; 5. novembra - o mejah z jurisdikcijo Lodrona, 5. septembra 1753 pa je bila podpisana podobna poravnava o meji med grofi Castelbarco in veronskim okrajem.

<sup>34</sup> ASTn, *Atti dei Confini*, serija I, b. 8, fasc. 48 poz. 5, c. 21 v: "Limitem territorii in Sententia Roboretana anno 1605 constitutum pro futuro etiam tempore debere firmum ac integrum manere: veteres eiusdem terminos, ubi opus, reficiendos et novis esse redintegrandos; promiscuum sylvarum usum et pascuorum usum perpetua sanctione esse removendum; pro definitione iuris privati limitem novum inter utrosque populos Austriacos et Venetos esse ducendum...".



To stališče je bilo udejanjeno v devetem členu sporazuma, ki sta ga poleti leta 1751 podpisala komisarja Hormayr in Morosini. Načrt nove meje skupnosti je bil rezultat topografskih izračunov in obiskov na terenu. Folgario je dejansko obnovil znotraj meja njenih posestev, razen ozemlj vzhodno od Vallonge, ki so sedaj v "pleno iure proprietatis" pripadla Lastebasseju. V naslednjih mesecih so vzdolž zasebnih meja postavili velike kamnite mejnike z vklesanima cesarskim orlom in beneškim levom. Komisija pa se ni ustavila le pri popisovanju. Ker je želela preprečiti vsakršno mešanje kolektivnih dobrin, je ukazala, da se mejna črta, ki se je spuščala z Vallonge na Astico, krivoljasto nadaljuje tako, da bodo prebivalcem ostale hiše, ki so jih zgradili; "vendar pa so morali za to, da bi bila meja očitnejša in varnejša, izza hiš, na strani obrnjeni proti Folgariji, skopati razmejitveni jašek z mejniki". In prav tako v prid "zagotavljanja miru in spokoja" je deseti člen zapovedoval popolno rušenje "tistih nekaj hiš in posameznih dobrin prebivalcev Lastarolla", ki so bile znotraj premoženja skupnosti Folgaria, medtem ko je bilo treba prebivalce pregnati in jih prisiliti, da se zatečejo na ozemlje skupnosti Lastebasse (Folgaria, 1926, 27).

Prisilna selitev Vicenčanov je bila opravljena v nekaj mesecih. Prebivalci Folgariae so z dogovori o deležu poskrbeli, da je bilo delo za rušenje hiš poplačano po ceni, ki sta jo določili obe vladi, s težkimi vozovi pa so pomagali pri prevozu pohištva; trideset hiš, ki so bile dotlej Lastebasse, je bilo porušenih in ponovno zgrajenih ob spodnji meji skupnosti, v kraju, ki se je na začetku imenoval "Nove hiše" in je nato sčasoma prevzel toponim starega naselja (Teso, 1911, 52). Med prebivalci "Lastarolla" je bilo zaznati nestrinjanje in pozive k nasilju; nekateri so grozili, da bodo ubili vsakogar, ki bi si upal prilastiti njihovo premoženje in "zasaditi mejnike v Venetu".<sup>35</sup> Kljub temu pa je prevladal občutek sprijaznjenja s klavzulami sporazuma, ki jih je advokat Teso stoletja kasneje zvalil na ramena Beneške republike. Ta pa je bila prekrotka do odločitev avstrijskega sovražnika. Da bi se dopolnilo premoženje skupnosti, so bili z denarjem iz plačil Folgariae, od mesta Vicenza kupljeni nekateri predeli gora. Nadškof iz Brancafore<sup>36</sup> je s posmehom zapisal, da so v

<sup>35</sup> Te so Folgarijci tudi vestno zabeležili: ASTn, *Atti dei Confini*, Serija I, b. 19, fasc. 48 poz. 13-13a, 16. julij 1752: "Ponižni avstrijski podaniki, poslanci Folgariae, se pritožujemo, kajti "poleg tega da so prebivalci Lastarolla javno razglašali, da ne nameravajo zapustiti svojih stanovanj, je njihovo dobrikanje v najslabšem pomenu besede šlo celo tako daleč, da so se opredeljevali kot prebivalci Busatija. Najdlje pa je šel Capraro s tovariši, ki je 12. tega meseca, ob navzočnosti njihovih ekselenc poročnikov, izjavljal, da bo ubil vsakogar, ki si bo upal polastiti se njihovih dobrin, pa čeprav bi to počel glede na določbe komisije, in da jih zelo zanima, kdo si bo upal postavljati mejnike na beneškem ozemlju. Glede na tako predrzen in nečloveški sklep prebivalcev Lastarolla, ponižno prosimo najvišje sodišče, da poišče pravično rešitev, in sicer preden bi se zgodil pripetljaj, za katerega bodo potrebni resni in previdnostni ukrepi Prezvvišene komisije...". O nadaljnjem urejanju škofijskih meja: Dörer (1953, 41-74); Riedmann (1994, 145-160); Deambrosis (1960, 226-261).

<sup>36</sup> ASTn, *Atti dei Confini*, Serija I, b. 10, facs. 16: "Juspatronat, dekan in podložni farani, avstrijski Trappi, stare cerkve Brancafore".

Novih hišah zgradili cerkev, ki "izgleda kot stolnica", ter jo v spomin na finančno pomoč iz Benetk posvetili sv. Marku.

Ko je pogodba iz leta 1751 natančneje ločila beneški del doline Astica od avstrijskega, so bili postavljeni temelji za nadaljnjo delitev. Sposobnost upravnih organizacij za "ustvarjanje smisla" (Anderson, 1996; Wallman, 1978, 200-217) je z vso silo prevzela prevlado nad procesi določanja identitete skupnosti. Medtem ko so najemniške pogodbe za planinske pašnike Folgariae z zadovoljstvom omenjale meje, ki jih je določila komisija, so se registri tridentskih notarjev počasi začeli polniti s prepisi prodaj vinogradov in travnikov, ki so bili do tedaj v lasti prebivalcev "Lastarolla" in so ležali na premoženju njihove skupnosti.<sup>37</sup> Posledice vrhovnih ukazov je bilo čutiti tudi v samem političnem jeziku. Vse do začetka stoletja so tridentski pravni akti prebivalcem Lastebasseja dopuščali status "sočlanov"<sup>38</sup> svoje soseščine. Očitati so si motenje posesti, spore, napade, vendar pa niso nikoli izpodbijali starodavnega sožitja na istem prostoru. Sedaj pa je postalo očitno (če prelistamo le dokumente iz 16. stoletja), da prebivalci Lastebasseja ne bi nikoli mogli postati Folgarijci. Še toliko manj pa so se smeli potegovati za kakšen hektar svojega premoženja, "saj je vsem znano, da nihče, ki tu ne prebiva, ne plačuje davščin in ne prenaša bremen, ne more biti deležen ali uživati premoženja skupnosti."<sup>39</sup>

<sup>37</sup> ASTn, *Atti dei notai*, Giudizio di Rovereto, Rella Pietro Antonio di Folgaria, l.c.276r in nasl. 12. november 1752; Javna dražba "gore, imenovane Grimen, v pristojnosti eudovite skupnosti Folgariae, na podlagi dodelitve, ki sta ji jo dosodila prevzvišena cesarska in beneška komisija..."; c. 1923 in c.256r, prodaje dveh vinogradov na Mezzomontu v skupnosti Folgaria, ki sta bila last dveh prebivalcev Lastarolla. Zgovoren je primer gospoda Antonia Tellempaumna, imenovanega Roncaia in stanujočega v Lastebasseju, dolžnika družini Rella Spilzija iz Folgariae. Gospod Antonio je bil pripravljen plačati s svojimi nepremičninami. "Ker pa je bilo z razglasom, rojenim pred nekaj dnevi, prepovedano od prebivalcev Lastebasseja kupovati tako premoženje kot nepremičnine - in to po izrecnem ukazu prevzvišene cesarsko-beneške komisije, se omenjeni Roncaia ni mogel rešiti dolga, prav tako pa ga gospodje Spilzi v to niso mogli prisiliti...". Roncaia je priznaval svoj dolg in se je tudi zavezal, da ga bo plačal z gotovino ali s svojimi nepremičninami, "ko mu bo prevzvišena komisija na nek način dovolila uporabiti premoženje ali izkupiček, ki bi ga od njega dobil. V primeru, da to dovoljenje ne bo izdano tako kmalu, se je obvezal, da bo storil vse, da bo zadovoljil omenjene gospode dediče ali z dejanskim plačilom v gotovini ali pa s svojimi dobrinami..." Notarijski dokument je v: cc. 188r-189r. Ibidem, vol 17, c. 365r, 1. september 1754, javna dražba gore Lastebasseja "vse do območja, kjer so po dogovoru postavljeni razmejitveni kamni."

<sup>38</sup> Tako recimo v *Umilissima aggiunta delli Folgaretani alla precedente loro, in risposta e confutati - one della scrittura stampata Vella e presentata dall'Augustissima Caesarea corte, leto MDCCXVIII*, c. CV, piše: "Prav tako je očitno, do so prebivalci Lastarolla pred rovereško pogodbo bili sočlani skupnosti Folgariae..."

<sup>39</sup> ASTn, *Atti dei confini*, Serija I, b.8, fasc. 48 poz. 5n. 28 *Prodotta dalla comunità di Folgaria*, 10. julija 1751: "Naj torej prebivalci Lastarolla ostanejo ali odidejo, jim Rovereška pogodba priznava last le dotedanjih dobrin, in ničesar drugega. Pravzaprav jim v primeru, da bi se odločili ostati, čeprav jim je dana možnost, da ob odhodu preselijo tudi svoja prebivališča, odvzema pravico, ki bi jo ob morebitni preselitvi na avstrijsko imeli. Kot Folgarijci bi namreč smeli uživati premoženje skupnosti, čeprav je splošno znano dejstvo, da nihče, ki ni stalni prebivalec, ne plačuje davščin in ne nosi

Izenačenost med javnimi davki in pravicami skupnosti je, vsaj kar se tiče Folgarie in avstrijske vlade, zapirala vrata vsakršnim nadaljnim sporom. Padec Republike in kratki napoleonski intermezzo nista prinesla takšnih novosti, da bi deželni vladar lombardsko-beneškega kraljestva in deželne kneževine moral ponovno razmišljati o njihovi točnosti. Leta 1844 so meje obeh provinc izenačili z mejami med skupnostjo Folgaria in Lastebase. Dvajset let kasneje pa so postale državna meja, za katero si je advokat Antonio Teso prizadeval, da bi jo popravil.

Prevod: Lea Širok

GIURISDIZIONE E COMUNITÀ: FOLGARIA CONTRO LASTEBASSE.  
UN CASO DI CONFLITTO CONFINARIO FRA IMPERO ASBURGICO E  
REPUBBLICA DI VENEZIA XVII-XVIII SEC.

Marco BELLABARBA

Istituto storico Italo-Germanico in Trento, IT-38100 Trento, Via S. Croce 77

RIASSUNTO

*Affermare che un confine esiste solo in funzione di un centro e che spesso quest'ultimo è stabilito in maniera molto più precisa, e ha un'importanza maggiore, dei segni che delimitano i suoi margini, è un'osservazione forse scontata.*

*Ma serve a comprendere in primo luogo come il confine, invece di essere una semplice linea di demarcazione, sia piuttosto un luogo di relazioni politiche e sociali, con i loro obiettivi, le loro tradizioni di potere, l'intreccio di diverse identità territoriali mutevoli col passare degli anni. Serve inoltre a comprendere la lunga assenza, o comunque la scarsa definizione, del concetto stesso di confine nella pratica e nel linguaggio politico della prima età moderna.*

*Attraverso lo studio di un conflitto tra due comunità rurali, una veneta e l'altra imperiale, il contributo ripercorre in età moderna il passaggio da una nozione di confine che s'identifica con il governo della giustizia sulle persone, dunque senza forti appigli territoriali, ad una nozione che invece si lega sempre più a una delimitazione chiusa e ordinata degli spazi geografici.*

*Tale cambiamento è in gran parte storia di configurazioni istituzionali interne ai domini dei due avversari. Il tracciato dei confini è infatti il riflesso, o la posta in*

---

bremen, ne more biti deležen in ne more uživati premoženja skupnosti. Glede na to, da ta resnica velja kot splošno znana in da o njej ni kaj dvomiti menimo, da je njeno nadaljnje dokazovanje čista izguba časa. Ne sme pa se spregledati škodljivosti primera, ki bi ga posnemali po vsej Evropi, in sicer, da bi nekatere družine ob svojem odhodu lahko zahtevale del premoženja skupnosti. In še posebej ne, zato ker vsakdanje izkušnje potrjujejo popolni nesmisel tega ...".

*gioco, di una ridefinizione continua dei carichi di potere tra centro e periferie territoriali. La definizione dei limiti comunitari s'intreccia strettamente, spesso in modo conflittuale, con le politiche di sovranità messe in campo dai due governi; nel secondo Settecento, la risultante della dialettica tra governo e comunità lascerà sul terreno un disegno dei confini destinato a tramutarsi in frontiera di stato.*

## VIRI IN LITERATURA

**ASTn** - Archivio di Stato, Trento.

**BCTn** - Biblioteca comunale, Trento.

**ACAVTn** - Archivio della curia arcivescovile, Trento.

**ASV** - Archivio di Stato, Venezia.

**Anderson, B. (1996):** Comunità immaginate. Origine e diffusione dei nazionalismi, Manifestolibri, Roma.

**Barbacovi, F. V. (1788):** Progetto d'un nuovo codice giudiziario nelle cause civili. II, Venezia, appresso Giovanni Vitto.

**Bianco, F. (1990):** Contadini, sbirri e contrabbandieri nel Friuli del Settecento. Valcellina e Valcovera. Pordenone, Biblioteca dell'Immagine.

**Bottea, T. V. (1860):** Cronaca di Folgaria. Trento, Monauni.

**Costa, P. (1969):** Iurisdiction. Semantica del potere politico nella pubblicistica medievale. Milano, Giuffrè.

**Cozzi, G. (1995):** Il doge Nicoló Contarini. Ricerche sul patriziato veneziano agli inizi del Seicento. In: Cozzi, G.: Venezia barocca. Conflitti di uomini e di idee nella crisi del Seicento veneziano. Venezia, Il Cardo.

**Deambrosis, M. (1960):** Questioni politico ecclesiastiche nel governo del principe vescovo Pietro Vigilio de Thun (1776-1800). Studi trentini di scienze storiche, 39, 226-261.

**Donati, C. (1975):** Ecclesiastici e laici nel Trentino del Settecento (1748-1763). Roma, Istituto storico italiano per l'età moderna e contemporanea.

**Donati, C. (1996):** Kaunitz und das Trentino. Ein Beitrag zum Problem der Beziehungen zwischen Zentrum und Peripherie in der österreichischen Monarchie des 18. Jahrhunderts. In: G. Klingenstein - F.A.J. Szabo (Hgg), Staatskanzler Wenzel Anton von Kaunitz - Rietberg 1711-1794. Neue Perspektiven zu Politik und Kultur der europäischen Aufklärung. Graz - Esztergom - Paris - New York, Andreas Schnider Verlagsatelier, 278-289.

**Dörrer, F. (1953):** Der Wandel der Diözesaneinteilung Tirols und Vorarlbergs. Ein Beitrag zur Geschichte des Verhältnisses von Kirche und Staat. Tiroler Heimat, 17, 41-74.

**Ellis, S. G. (1998):** Tudor Frontiers and Noble Power. Oxford.

**Fentress, J., Wickham, C. (1992):** Social Memory. Oxford (UK)-Cambridge (USA), Basil Blackwell.

**Folgaria, (1926):** Folgaria nella causa confinaria con Lastebasse. Trento, Monauni.

- Grendi, E. (1989):** Cartografia e disegno locale. La coscienza sociale dello spazio, in Lettere orbe. Anonimato e poteri nel Seicento genovese. Palermo, Gelka.
- Grendi, E. (1986):** La pratica dei confini: Mioglia contro Sassello, 1751-1745. Quaderni storici, 63, 811-844.
- Jones, P. M. (1981):** Parish, Seigneurie and Inhabitants in Southern Central France during the Eighteenth and Nineteenth Centuries. Past and Present, 91, 74-108.
- Lutterotti, V. A. (1988):** Die Grenzsteine zwischen Tirol und Venedig in den Lessinischen Bergen. Der Schlern, 62, 5-15.
- Mannori, L. (1997):** Introduzione. In: L. Mannori (a cura di), Comunità e poteri centrali negli antichi Stati italiani. Napoli, CUEN, 7-42.
- Mohnhaupt, H. (1995):** Zum Verhältnis von Region und "ius particulare" in Europa während des 16. bis 18. Jahrhunderts. In: Miscellanea Domenico Maffei dicata. Historia - Ius - Studium, IV. Goldbach, Keip Verlag, 551-563.
- Nequirito, M. (1988):** Principi, feudi, comunità nella Valsugana del Settecento. In: C. Mozzarelli (a cura di): L'ordine di una società alpina. Tre studi e un documento sull'antico regime nel principato vescovile di Trento. Milano, Franco Angeli, 65-142.
- Povolo, C. (1997):** L'intrigo dell'onore. Poteri e istituzioni nella Repubblica di Venezia tra Cinque e Seicento. Verona, CIERRE.
- Relazioni (1976) -** Relazioni dei rettori veneti in Terraferma, VII. Podesteria e capitanato di Vicenza. Milano, Giuffrè editore.
- Reinalter, H. (1974):** Aufklärung, Absolutismus, Reaktion. Die Geschichte Tirols in der 2. Hälfte des 18. Jahrhunderts. Wien, Verlag A. Schendl.
- Riedmann, J. (1994):** Die Grenzen der tirolischen Landeshoheit gegenüber Venedig und den Bünden. In: E. Riedenauer (Hg.): Landeshoheit. Beiträge zur Entstehung, Ausformung und Typologie eines Verfassungselements des römisch-deutschen Reiches. München, Kommission für Bayerische Landesgeschichte, 145-160.
- Root, H. L. (1987):** Peasants and King in Burgundy. Agrarian Foundations of French Absolutism. Berkeley - Los Angeles - London, University of California Press.
- Sabean, D. W. (1988):** Power in the Blood. Popular Culture and Village Discourse in Early Modern Age. Cambridge, Cambridge University Press.
- Sahlins, P. (1989):** Boundaries. The Making of France and Spain in the Pyrenees. Berkeley - Los Angeles - Oxford, University of California Press.
- Scarabello, G. (1981):** Nelle relazioni dei Rettori veneti in Terraferma. Aspetti di una loro attività di mediazione tra governanti delle città suddite e governo della dominante. In: A. Tagliaferri (a cura di): Atti del Convegno Venezia e la Terraferma attraverso le relazioni dei Rettori. Milano, Giuffrè, 485-491.

- Scattola, M. (1997):** Die Grenze der Neuzeit. Ihr Begriff in der juristischen und politischen Literatur der Antike und Frühmoderne. In: M. Bauer - T. Rahn (Hgg.): Die Grenze. Begriff und Inszenierung. Berlin, Akademie Verlag, 37-72.
- Scotti, A. (1982):** L'immagine della Lombardia nel secolo XVIII: definizione dei confini e rappresentazione cartografica. Storia della città, 22, 3-22.
- Stauber, R., Schmale, W. (1997):** Einleitung: Mensch und Grenze in der Frühen Neuzeit. In: Stauber R. - Schmale W. (a cura di): Menschen und Grenzen in der Frühen Neuzeit. Berlin, Berlin Verlag Arno.
- Teso, A. (1911):** Il confine italo-austriaco a Lastebasse. Relazione al Consiglio Provinciale di Vicenza. Vicenza.
- Torre, A. (1995):** Il consumo di devozioni. Religione e comunità nelle campagne dell'Ancien Régime. Venezia, Marsilio.
- Troßbach, W. (1983):** Bauernbewegungen in deutschen Kleinterritorien zwischen 1648 und 1789. In: Schulze W. (a cura di): Aufstände, Revolten, Prozesse. Beiträge zu bäuerlichen Widerstandsbewegungen im frühneuzeitlichen Europa. Stuttgart, Klett-Cotta, 233-260.
- Vallejo, J. (1992):** Ruda equidad, ley consumada. Concepcion de la potestad normativa (1250-1350). Madrid, Centro de Estudios Constitucionales.
- Verga, M. (1995):** Tra Sei e Settecento: un'età delle preriforme? Storica, 1, 89-121.
- Wallman, S. (1978):** The Boundaries of 'Race': Processes of Ethnicity in England. Man. The Journal of Royal Anthropological Institute, 13, 200-217.
- Willoweit, D. (1975):** Rechtsgrundlagen der Territorialgewalt. Landesobrigkeit, Herrschaftsrechte und Territorium in der Rechtswissenschaft der Neuzeit. Köln-Wien, Böhlau Verlag.
- Zanini, P. (1997):** Significati del confine. I limiti naturali, storici, mentali. Milano, Bruno Mondadori.